

Đorđe BOROZAN*

KNJAZ NIKOLA I BOGIŠIĆ**

Apstrakt: U radu se razmatra predanost kojom je Valtazar Bogišić, uz zdušnu podršku knjaza Nikole I Petrovića, uradio Opšti imovinski zakonik za Crnu Goru, što je dalo i još uvijek daje doprinos ne samo pravnoj struci, nego i drugim naučnim oblastima — prije svega proučavanju jezika i narodne tradicije i običaja.

Gljučne riječi: *knjaz Nikola, Valtazar Bogišić, Opšti imovinski zakonik za Knjaževinu Crnu Goru*

I

U vladavini knjaza i kralja Nikole nijedan stranac nije imao takvo poštovanje i tretman kao Valtazar Bogišić. Razlog za takav odnos nalazio je u Bogišićevim rezultatima sakupljanja i izučavanja pravnih običaja i njihovog sintetičkog i analitičkog oblikovanja.

Bogišić je, može se reći, cio život posvetio sabiranju i naučnoj obradi pravnih običaja. Smatrao je da oni, tek sabrani i analitički proučeni, postaju oslonac za izradu zakona i to je u praksi ostvario kao redaktor *Opšteg imovinskog zakonika za Crnu Goru*.

Odnos knjaza Nikole prema Valtazaru Bogišiću, redovnom i počasnim doktoru državnog prava Pravnog fakulteta u Odesi, bio je u znaku saradnje znamenitog državnika i znamenitog zakonodavca.

To što su se u mladim godinama suočili sa iskustvom stečenim u licejima u Trstu i Veneciji, Parizu i Beču, moglo je biti razlog da se pozabave filozofijom, istorijom, pravom, književnošću i filologijom.

* Akademik Đorđe Borozan, CANU

** Besjeda održana 29. juna 2018.

A kako su od početka 60-ih godina XIX vijeka njihove životne putanje krenule putevima velikih iskušenja — državnika i naučnika, tako su i njihov susret i obostrane simpatije za poslove kojima se bave i iskustva stečena u radu na upravljanju državom i pravnim potrebama onovremene Crne Gore, bili dovoljan razlog za međusobno poštovanje.

Bogišićev dotadašnji rad na sakupljanju i proučavanju pravnih običaja publikovan u *Naputku za opisivanje pravnih običaja, koji u narodu žive, Pravni običaji u Slovena i Privatno pravo*, zbog čega su ga znameniti naučnici — Mačejovski, N. Tomazeo i F. Leontović — pozdravili kao „patrijarha slovenske pravne istorije” bio je dovoljan razlog da ga crnogorski suveren s neskrivenom radošću dočeka i prihvati srdačno i iskreno.

Naime, nakon ne baš dobrog iskustva na Odeskom univerzitetu i odbijanja da nastavi profesuru u Petrogradu, Bogišić je na molbu knjaza Nikole, a uz saglasnost cara Aleksandra II, krajem novembra 1872. dobio od odgovarajućeg resora ruske vlade nalog da ode u Crnu Goru.

O tome govori pismo Petra Nikolajeviča Stremouhova Alekseju Semjonoviču Joninu, upućeno u Sankt Peterburg 19. decembra 1872, o pristanku ruskog cara da se Bogišić angažuje na izradi Zakonika:

„Slanje Bogišića na ovaj službeni put, uz naše izdržavanje i novčanu pomoć u toku boravka tamo — novi je dokaz neiscrpne blagonaklonosti Njegovog veličanstva prema knjazu crnogorsko-me i spremnosti naše vlade da učestvuje u svemu što može da služi na korist i dobrobit Crne Gore. Uvjeren sam da će Knjaz Nikola to cijiniti, i ma kakav ishod zamišljenog posla bio — u slanju Bogišića će vidjeti jasan dokaz da naša uvjerenja o saosjećanjima sa zemljom kojom on vlada nijesu samo prazne riječi.”

*

Koristeći odobreno odsustvo sa Univerziteta u Odesi, Bogišić je početkom januara 1873. otputovao za Beč sa nalogom ruske vlade da poslije toga ide u Crnu Goru „radi sastavljanja zakona”.

Početkom aprila 1873. Bogišić je stigao na Cetinje i „radi sastavljanja zakona”, sprovodi anketu o pravnim običajima u Crnoj Gori, Hercegovini i sjevernoj Albaniji.

Od 1874. boravi u Parizu, gdje radi u bibliotekama i na osnovu sprovedene ankete 1873/74. piše o pravnim običajima u tim krajevima. Ova saznanja će u kasnijim godinama stalno dopunjavati.

U pismu Petru Nikolajeviču Stremouhovu o glavnim zadacima u radu na sastavljanju Zakonika, Valtazar Bogišić napominje:

„Jasno je da zbog krajnje specifičnosti Crne Gore u njenim geografskim uslovima, istorijskom razvoju, ekonomskim izvorima i karakteru njenih stanovnika — nije moguće ni razmišljati o bilo kakvoj primjeni tuđih zakona u toj oblasti. U skladu sa tim, neophodno je prije svega pozabaviti se izučavanjem cijelog pravnog i socijalnog života naroda, sa svim elementima koji su imali ili imaju uticaj na formiranje ili promjene raznih oblika narodnog pravnog bića, sudske i administrativne prakse u Crnoj Gori. Za odgovarajuće rješenje tog prvog ali osnovnog zadatka neophodna je cijela grupa poslova, koju bi, po mom mišljenju trebalo rasporediti na sljedeći način i u sljedećem poretku:

1. Sistematizovati sav materijal sakupljen na terenu (u Crnoj Gori), uporediti ga međusobno, provjeriti i popuniti podatke dobijene na različite načine i iz različitih izvora (odgovori iz upitnika, dokumenta, samoposmatranje).

2. Iz mase na taj način pregledane i u red dovedene građe izdvojiti u današnje doba postojeće institute u Crnoj Gori i uporediti ih sa odgovarajućim institutima najglavnijih evropskih zakonodavstava i s glavnim pogledima koji dominiraju u nauci.

3. Podvrći posebnom upoređenju, ispitivanju i razradi one institute čija su osnovna načela ne samo između Crne Gore i ostalih evropskih zakonodavstava različita, nego čak koja su različita u posebnim evropskim zakonodavstvima.

4. Na osnovu svega izloženog i postulata nauke, a stalno imajući u vidu krajnje specifičnosti koje se odnose na život i potrebe Crne Gore — utvrditi osnovna načela ili polazne osnove za posebne pravne institute, na kojima se, po mom mišljenju, mora zasnivati sopstvena redakcija zakona.

5. Poslije tog utvrđivanja, urađenog po mom subjektivnom mišljenju, potrebno je sastaviti detaljan i kritički koncept svih tih načela ili polaznih osnova, posebno onih koji predstavljaju razliku među posebnim

evropskim zakonodavstvima. S tim ciljem neophodno je uključiti u taj koncept sve paralele najglavnijih evropskih zakonodavstava — da li su oni u saglasnosti s mojim predloženim polazištima ili ne, snabdjeti ih objašnjenjima, komentarima, upoređenjima glavnih odnosa i oblika života, načina življenja itd. Taj aparat je neophodan i u polazištima koja sam ja predložio. To je sve u vezi s tim.

6. Saobrazno želji njegove svjetlosti knjaza Nikole, uoči početka redakcije zakona, svoj rad o osnovnim polazištima bilo bi moguće da dam na razmatranje Senatu crnogorskom, pri čemu bi meni bilo potrebno da lično prisustvujem i učestvujem u debati i potkrepljenju argumentima mog koncepta naznačenog u tački 5. Da se naoružam dovoljnom rezervom argumenata, meni je tim neophodnije što je njegova svjetlost knjaz Nikola namjeran da na te debate pozove nekoliko austrijskih pravnika (advokata i činovnika), koji će bez sumnje iznijeti prigovore, i meni će, naravno, biti potrebno da pred njima odbranim svoje predloge. Poslije takvog razmatranja biće potrebno da se rezultati rasprave potvrde od strane knjaza, pred kojim ću ja takođe imati da branim svoje mišljenje.”

Bogati fondovi pariskih biblioteka i konsultacije sa poznatim naučnicima, bili su razlog da Bogišić ode u Pariz, gdje od 1874. radi na sastavljanju zakona do njegove zvanične objave 1888. godine.

Nakon proglašavanja OIZ-a za Crnu Goru (25. marta 1888) Bogišić se nije vratio na katedru u Odesi, već je na lični zahtjev penzionisan krajem 1889. godine.

*

Koliko je knjaz Nikola pridavao značaj ovom zakonu i njegovoj izradi, vidi se iz toga što je sa Bogišićem bio u svakodnevnoj komunikaciji i razmjeni mišljenja. Ta potreba je bila izražena do te mjere da je knjaz tražio da se znameniti pravnik preseli kod njega u Dvor, u kome su se odvijale i sve rasprave na temu izrade ovog važnog pravnog akta. Iz onoga što sam Bogišić piše, vidi se da je kraljevo zanimanje za izradu zakona bilo permanentno i vrlo aktivno.

Bogišić je pristupio izradi OIZ-a uviđajući svu specifičnost Crne Gore na koju se, kako veli, ne mogu primijeniti zakoni drugih zemalja. Isto tako, kao i na navedene elemente običajnog prava, smatrao je da je zakonopisac dužan da stalno obraća pažnju i na principe evropske nauke i

boljih evropskih legislacija, koristeći se njima u mjeri koju dopuštaju raznoliki uslovi zemlje i specifične potrebe crnogorskog naroda.

Upravo tu valja tražiti kopču za saradnju dva genijalna čovjeka — pravnika i vladara. Bogišića koji prepoznaje specifičnost i značaj narodnog običajnog prava i knjaza — poniklog iz naroda, koji živi sa narodom, pa i praktično uviđa značaj pravila ukorijenjenih u narodu. To je, nesumnjivo, pomoglo da se ovaj zakonodavni napredak Crne Gore ostvari bez narušavanja tradicije koja je bila od velikog značaja za svakog Crnogorca.

Dar koji su ove dvije ličnosti pokazale u prepoznavanju onoga što je bitno u crnogorskoj pravnoj tradiciji, ali i njihova jezička kultura i književno obrazovanje, vodio je njihov stvaralački duh u različita polja djelovanja, sjedinjujući ih razumijevanjem tradicionalnog i spoznajom onoga što je u tradiciji važno za budućnost.

Upravo o tome govori Bogišić u jednom od svojih obraćanja Stremouhovu:

„Crna Gora, posebno od vremena uspostavljanja knjaževa, stupila je u vrlo tijesne veze s ostalom Evropom i u pravnim odnosima. Vama je, svakako, poznat ugovor između Austrije i Crne Gore o mogućoj predaji bjegunaca — prestupnika, od 23. septembra 1872. godine.

Zakoni moraju biti sastavljeni a da se iz vida ne gube narodni običaji, ubjeđenja itd. To je rečeno u tačkama 1 i 2. Da oni ne smiju biti u protivurječnostima među sobom, i kada je u pitanju duh i smjer njihov i kada su u pitanju posebna zakonska rješenja — to predviđaju najstarija načela zakonodavne tehnike. Ali crnogorski zakonopisac mora glavnu pažnju obratiti još na to da njegov rad ne samo što mora biti kongruentan u svemu i da odgovara potrebama sadašnjeg vremena, nego i da zakonopisac ima stalno u vidu i budućnost. Zato su zakoni obavezni da imaju osobine koje ih kasnije neće negirati, koje neće rušiti buduće zakone, već iz kojih će oni proisticat, takoreći organski iz prethodnih i njihovih dopuna.

To je tim potrebnije, a istovremeno i teže, što se Crna Gora, kako je poznato, danas nalazi u prelaznom stanju, ... Zato Vas najpokornije molim da mi kažete svoje mišljenje o tome, ... Međutim, prijatno mi je da saopštim Vašem prevashodstvu da sam ja o ovom posljednjem referisao, per summa capita, knjazu Nikoli, i njegova svjetlost je izvoljela izraziti se s odobravanjem o svemu bez izuzetka.”

O tome da je uz komunikaciju sa predstavnicima nauke, imao i kontinuiranu komunikaciju oko pisanja OIZ-a sa crnogorskim knjazom, govori Izvještaj o radu i osnovnim načelima na sastavljanju Zakonika koji mu je uputio 22. februara / 7. marta 1874.

„Vaša Knjaževska Svjetlosti!

Najvišom zapovijedi od 27. novembra 1872. god. pod brojem 16-tim — priobštenom mi Imperatorskim ministarstvom prosvjete 9. dekembrija 1872. god. pod brojem 12914 — ja dobih, na osnovi želje Vaše Svjetlosti, nalog baviti se sa sastavljanjem zakonika za Crnu Goru. Savremeno s tom naredbom dobih nalog od Universiteta u Odesi, pri kome služim, izvršiti neke naučne radnje koje se tiču moje katedre, u različnim zapadno-evropskim arhivama. Usljed toga ministarstvo prosvjete ostavi meni na volju da biram, koju ću od te dvije radnje prije početi vršiti, koju li ostaviti za poznije vrijeme.

Okolo polovine Januarija mjeseca 1873. god. odmah se počeh baviti predugotovnim radnjama za moju zadaću u Crnoj Gori, ostavivši iziskivanja po arhivama na poznije vrijeme. Već u prvoj polovini Aprila 1873. god., po želji Vašoj, pređoh u Crnu Goru, gdje ostah sve do svršetka te godine, baveći se osnovnim odsjekom radnja, t. j. sabiranjem i izučavanjem društveno-pravnih i drugih odnošaja i pojava u samoj zemlji, kao glavnu građu za svoj posao. Imavši čast priopćiti Vašoj Svjetlosti, pred mojim odlaskom iz Crne Gore, *usmeno* sve što se ticalo dotadašnje moje radnje, Vi izvoliste izraziti želju, primiti od mene o tome i *pismeni izvještaj*. Usljed toga imam čast predstojećim spisom odazvati se želji Vaše Svjetlosti.

Budući sam ja još pri početku svoje radnje u Crnoj Gori, saobćivši Vašoj Svjetlosti najglavnije crte i načela plana, imao sreću da su potpuno odobreni bili, to, naravno, da i radnja koja je do sada rađena, trebala je da bude a i bila je vršena na toj osnovi. Iz toga slijedi da ću ja u ovome izvještaju biti prinuđen govoriti: i o osnovnim načelima i o planu i o izvršenoj do sada radnji.

Crna Gora, a osobito od kad se u njoj utvrdi Knjaževska vlast, stupila je u veoma tijesnu vezu s Evropom i u pravnom odnošaju. Pače u novije vrijeme počеше se javljati ugovori, pretežno juridičnog značaja, kao što je svakako i nedavno zaključeni ugovor

među Austrijom i Crnom Gorom o uzajamnom predavanju pobjegnutih zločinaca.

Ali sastavioc Crnogorskih zakona, nastojeći da njegova radnja bude predstavljala, tako da kažem, srazmjernu cjelinu, da bi odgovarala potrebama sadanjeg vremena — on ne smije ni na čas pustiti iz oka ni buduće vrijeme. Uslijed toga pravac cijele radnje treba da bude taki, da zakoni, koje će trebati sastaviti i izdavati poslije ne bi kruto lomili prežnje zakone, nego da bi pozniji kao izvirali iz prvijeh, ili samo popunjali ih.”

Zajednička borba naučnika i knjaza da izvedu Crnogorce koji ne trepe regule na put poštovanja zakonitosti načinom kako to čine evropske zemlje, a da pritom ne povrijede njihova tradicionalna osjećanja i mjerila pravde, ogleda se kroz Bogišićevu priču o sugestijama koje knjaz daje i koje on sprovodi ne kao poslušnik nego kao saradnik koji čuje dobrotomjernu riječ onoga kome je veoma stalo da Zakonik, kao zajednički posao, uspije. S druge strane, u riječima knjaza prilikom promocije Zakonika pred Crnogorcima, osjeća se, osim zadovoljstva obavljenim poslom, prepoznavanje značaja ovog pravnog akta koji će po njegovom mišljenju biti u svijetu spoznat kao izuzetan i jedinstven. To nije hvalisanje nego zadovoljstvo urađenim poslom i sagledavanje njegovog šireg značaja prostorno i vremenski.

Poštujući sredinu u kojoj i za koju radi, Bogišić je u stalnoj komunikaciji i sa crnogorskim uglednicima koji se po tom poslu okupljaju na Dvoru, ali ne zanemaruje ni obilazak Crne Gore, Hercegovine i Albanije kako bi, upoznajući narodne običaje, realizovao što bolju njihovu kodifikaciju. U tome je, nesumnjivo, imao razumijevanje knjaza kojemu su ti običaji i sve ono što je vezano za narod i narodno ponašanje bili veoma bliski. Na tom planu radno prožimanje i saradnja davali su rezultat, gdje su kvalitet zakona i narodna dobrobit, bez sujete naučnika i knjaza, trijumfovali znamenitim pravnim aktom.

Ni u jednom svom reagovanju, pismu ili obraćanju javnosti, Bogišić i knjaz ne govore o sebi i svom značaju, već samo o Zakoniku i radu na njemu. To najbolje govori da su i za jednog i za drugog ovaj zakonik i njegova realizacija bili iznad bilo kakvih njihovih ličnih interesa, a na dobrobit pravde i naroda.

II

Od kada je ruski imperator Aleksandar II dao saglasnost da se uputi u Crnu Goru da crnogorskom vladaru i zemaljskoj vladi pomogne u sastavljanju zemaljskog zakonika, Bogišićev životni put se promijenio.

On je Crnu Goru spoznao kao središnji prostor Balkana, značajan za proučavanje pravnih običaja, navika i patrijarhalnog moralnog kodeksa, jer je onovremeno Cetinje nudilo istraživačkom Bogišićevom duhu ono što nije mogao naći na univerzitetima.

Ipak, kada je u pitanju Bogišićev dolazak na Cetinje, ne treba zaboraviti ulogu ruskog konzula u Dubrovniku Aleksandra Jonina, koji je prilikom posjete i razgovora sa knjazom Nikolom na Cetinju u januaru 1873. prenio imperatorovu poruku da se Bogišić angažuje.

Knjaževa depeša da se što prije može uputiti na Cetinje, zatekla je Bogišića u Veneciji, gdje se, nakon saznanja u carskoj biblioteci u Beču, bogatio istraživanjima i namjeravao ih nastaviti u Pragu.

Bogišić se na putu za Cetinje sastao sa Jovanom Sundečićem i detaljno razmijenio mišljenja o brojnim pitanjima iz pravnog ustrojstva i života onovremene Crne Gore.

Odlazeći na Cetinje, obavijestio je Petra Nikolajevića Stremouhova, šefa Azijskog departmana, o želji da za sebe i svoje saradnike sačini uputstva za rad, kako bi detaljno spoznao suštinu „juridičkog bića” crnogorskog naroda i odredio njegovo mjesto u Crnoj Gori i njenom okruženju.

U pismu Stremouhovu Bogišić govori o poslovima koje je do tada uspio da obavi u Crnoj Gori:

„Ispitivanja na osnovu izloženog kvestionara predstavljala su jedan od glavnih mojih poslova u Crnoj Gori, jer sam se u toku cijelog svog boravka na Cetinju bavio samo tim poslom na kolektivnim sjednicama koje su trajale po oko sedam sati dnevno. Značaj, složenost posla i način na koji je bilo neophodno obavljati ovaj posao učinili su neminovnim da tome posvetim tako veliki dio vremena. Pitaoh sam i zapisivao dobijene odgovore na tim zasjedanjima.

Prepisao sam takođe iz manastirskih knjiga u Crnoj Gori neke pravne akte pisane znatno ranije od uvođenja protokola u sudovima.

Druga vrsta pisanog materijala ili građe, ... to su — zakoni. U Crnoj Gori našao sam dvije vrste zakona: jedni su u obliku male-

nih kodeksa (kakvi su: Zakon Petra Prvog Svetoga, iz 1796. godine, u 33 člana, i Zakonik Danila I, iz 1855. godine u 95 paragrafa), dok su drugi pojedinačni, u obliku posebnih odluka o ovom ili onom predmetu. Što se tiče prve grupe tog materijala, izučio sam svaki poseban član (ak) koji se odnosi na njihove uzroke (ratio legis) i njihovo djelovanje u prvobitnom ili izmijenjenom smislu, kao što sam i proučio razloge za njihove izmjene ili promjene.

Neposredno posmatranje sam obavljao: a) u Senatu, gdje sam često prisustvovao sudskim ili drugim raspravama; b) posmatrao sam kao privatno lice domaće odnose, odnose ekonomskog, socijalnog, društvenog i religijskog života Crnogoraca.

U unutrašnjosti zemlje, naravno u toku svojih putovanja, posmatrao sam, u oba odnosa, tj. u sudovima i van sudova, život, običaje i ubjeđenja naroda. U produžetku mog boravka u Crnoj Gori, osim mog putovanja po Boki Kotorskoj, napravio sam zajedno s knjazom tri mala izleta u raznim pravcima, a četvrti put, u novembru, uputio sam se, kako je već napomenuto, u vezi sa sakupljanjem podataka finansijske komisije — u geografski centar zemlje, upravo u Danilovgrad, koji se još gradi. Za vrijeme tog putovanja, koje je trajalo 18 dana, a pratile su ga velike teškoće i oskudice, završio sam pregled svih „nahija” crnogorskih i Brda, čak sam zašao u neke krajeve koji su blizu Hercegovine i Albanije. To posljednje putovanje me je toliko umorilo da sam po povratku na Cetinju ponovo dobio užasnu kavkasku groznicu, koja me je prije toga dva mjeseca skoro sasvim bila ostavila.

Na taj način predstavio sam Vašem prevashodstvu i glavne polazne osnove, i plan izvršenja, i uspjeh u radu do ovog momenta.

Završivši na taj način cijelu grupu poslova koji se odnose na informaciju o zemlji — osnovni i najvažniji dio zadatka — smatrao sam za neophodno da dođem u Peterburg kako bih podnio izvještaj o svom radu.”

*

Postignuta saglasnost u dogovorima sa knjazom da svi organi zemaljske vlasti moraju uzeti učešće u pripremama i omogućiti što potpuniji uvid Bogišićevom interesovanju, imalo je srećnu posljedicu — dragocjena

saznanja iz arhivalija i svakodnevnog života. Stavljanje na uvid i korišćenje svih dokumenata i mogućnost prepisa, kao i svesrdna pomoć istaknutih senatora u Komisiji koju su sačinjavali vojvoda Đuro Martinović za staru Crnu Goru, vojvoda Đuro Cerović za crnogorska Brda i Hercegovinu i vojvoda Marko Miljanov za Kuče i sjevernu Albaniju, kao i rad brojnih saradnika, omogućili su početak ovog gotovo istraživačkog, dragocjenog posla na pomaganju Bogišiću.

Bogišić je bio impresioniran načinom na koji mu je knjaz omogućio uvid u arhiv centralnih državnih ustanova, posebno arhiva Senata.

Uostalom, valja znati da je knjaz Nikola bio izvanredan poznavalac narodnih običaja i života ranije i onovremene Crne Gore i da je u poznavanju psihičkih osobina svojega naroda, njegovih navika i predrasuda, shvatanja moralnih normi koje su nerijetko sputavale ali i podsticale na socijalne promjene, te je u tome ova saradnja bila dragocjena i veoma uspješna.

Time se put ka odgovorima Bogišićevog *Upitnika* često nalazio u knjaževim procjenama prema kojima je Bogišić bio blagonaklon, a u mnogo čemu i redaktorski kritičan.

Bogišić se u *Upitniku* držao pravila da se strogo mora voditi računa o „shvatanjima koja gospodare u nauci evropskih država” i „legislativnoj praksi” evropskih starih i novih država, a da se ne smije gubiti iz vida „specifičnost zakonodavnog subjekta” Crne Gore i Crnogoraca. Bogišićevo prisustvo sjednicama Senata i posjete sjedištima svih 45 kapetanskih kancelarija, značile su da niko prije njega, kao stranac, nije dobio i uživao takav tretman i poštovanje.

Nije na odmet ovim povodom kazati da je knjaz Nikola iz porodice u kojoj su se pored državnih, njegovale i čuvale one tanane veze sa narodom i da je znajući sve zemaljske i narodne prvake, pomažući im u rješavanju pojedinih sporova i pravno-običajnih izazova, s osjećanjem za pravdu i pravicu u brojnim sporovima, bio zapravo Bogišiću dragocjen izvor saznanja o onovremenoj Crnoj Gori i Crnogorcima.

Može se, upravo stoga, reći da je Bogišić imao sreću da u priprema za izradu zemaljskog zakonika ima vladara takvih osobina koje su u svemu odgovarale obrazovanom i obazrivom vladaocu.

To da je knjaz govorio i pisao na francuskom, italijanskom, govorio na njemačkom, znao i pisao na ruskom, bavio se književnim radom, a da su njegovi proglasi i proklamacije odisali deseteračkom heroikom, te da je doista bio samouvjeren, kao i to da su njegovi prethodnici Petar I,

Petar II i knjaz Danilo bili kao zakonodavci ukorijenjeni u narodnom pamćenju, činilo ga je obazrivim u nastojanjima da i njemu pripadne značajna državno-zakonodavna uloga.

Potrudio se da Bogišić u Crnoj Gori bude dočekan i prihvaćen kao velikan slovenske nauke i kulture, da se prema njemu tako ponašaju svi od običnog seljaka do prezidenta Praviteljstvujušćeg senata i zemaljskog gospodara. Takvim ponašanjem naroda i vladara Bogišić je doista bio impresioniran, ali veliki gospodar bio je mudar pa nikoga u pripremama OIZ-a nije želio uporediti sa knjazom, osim gospodina vojvode Boža Petrovića čiji je doprinos istakao u svojstvu predsjednika Senata.

Bogišićeve ocjene o ranijim crnogorskim zakonicima (Stegi, Zakoniku opštem crnogorskom i brdskom, Zakonima otečestva i Zakoniku Danila I) dragocjena su saznanja o okolnostima i vremenu u kojemu su nastali, kao i potrebi da se što prije pristupi donošenju novih, u skladu sa pravnim iskustvima velikih evrpskih naroda i država.

U hronologiji nastanka OIZ-a ukupna bogata prepiska, danas dostupna i poznata, ima izuzetan naučni značaj. Bogišić je dragocjenu pomoć nalazio u saznanjima i razmjeni iskustava iz pomenutih arhiva u Beču i Veneciji, u razgovorima sa njemačkim i drugim pravnicima kao što je bio prof. dr Nojbaheer i brojni drugi, pa nije slučajno francuski akademik Darest, prilikom izbora Bogišića za člana izgovorio onakav sud o OIZ-u na svečanosti priređenoj u Parizu.

Referat Valtazara Bogišića o načelima za izradu Građanskog zakonika, koji je podnesen knjazu Nikoli i Senatu 19/31. juna 1875, kazuje o Bogišićevom radu, ali i o njegovoj saradnji sa knjazom:

„Vaša Svjetlosti, Gospodo,

Mi se evo u ime Boga sastasmo ovđe da se porazgovaramo, da pretresemo, razberemo i sa svake strane podrobno obrazložimo o načelima i temama na kojima će da budu sazdane glavnije ustanove koje će ući u naš budući zakonik. Time ćemo zadovoljiti drugomu dijelu plana naše radnje, plana izloženoga u izvještaju koji imah čast predstaviti Nj. S. Knjazu još prošle godine. Osim toga, izvršivši sretno taj početak radnje, podobro ćemo potisnuti naprijed naš posao, završenje kojega svaki rodoljub nestrpljivo očekuje.

Tu nestrpljivost ja vrlo dobro razumijem, ovđe da se radi o poslu koji duboko zasjeca u narodni život, pa bi svak rad vidjeti, da što je moguće prije, taj posao i svršen bude. Ali način ko-

jim se ta nestrpljivost obično izražava zaista je čudnovat. Svi gotovo, koji željahu štogod obaznati o našim zakonima ne pitahu ni o čem drugom nego: 'a kad će to gotovo biti'? Isto tako i većina novina koje se obzirahu na naš posao, starahu se samo o vremenu završenja radnje. Međutim od svih tih koji željahu znati kada ne nađe se gotovo ni jedan koji bi želio znati kako, tj. u kakvu će se opsegu raditi, kakvim sredstvima, u kome pravcu, ko će pomagati, kojim će redom ići radnja i t. d., a meni se čini da kad bi svi ti pitači pametnije ili barem pravilnije mislili, trebalo bi da prije raspitaju za sve okolnosti koje se tiču toga 'kako' a najposlije bi im se i samo pokazalo 'kada', za koje oni tako nestrpljivo ali i tako nesmotreno raspituju.

A što se tiče mojih susreta s knjazom, mogao sam skoro svako veče da se srećem s njim, jer sam jednom za svagda bio pozvan da svake noći dolazim u Dvorac na čaj. Na tim sjedeljkama s njim sam govorio o pitanjima o kojima smo toga dana diskutovali i na zasjedanjima imali različita mišljenja. Ali ti susreti su se pokazali nedovoljni i njegovo visočanstvo je poželjelo da se posljednje dvije nedjelje mog boravka na Cetinju preselim u Dvorac, gdje bi se on lakše i temeljnije mogao upoznati s glavnim djelovima mojeg projekta uopšte i načinima izvršavanja mojih obaveza. S tim ciljem knjaz je češće, premda na kraće vrijeme, posjećivao zasjedanja, koja su se održavala u Dvorcu, u sobama određenim posebno za mene. Osim toga, susrete s njegovim visočanstvom sam imao i između zasjedanja Komisije. Na kraju se ispostavilo da je neophodno na neko vrijeme prekinuti rad Komisije sa članovima Velikog suda kako bih imao više vremena za objašnjenja i savjetovanja samo s knjazom. Rezultati tih savjetovanja će biti izloženi niže, u posebnoj glavi.

Najglavniji rezultat mog rada, zajedno s pripremnim poslovima, jeste završetak, s punim uspjehom, od strane Visoke volje povjerene mi dužnosti, naravno u smislu kako je gore rečeno, jer (u) tako važnom i obimnom poslu ne treba je uzimati u obzir nekoliko mjeseci neophodnih za popravku i dostavljanje projekta za drugo, završno čitanje.

Njegovo visočanstvo knjaz Nikola u potpunosti priznaje sve vrijednosti i uspjehe mog rada, naročito imajući u vidu značajno povećanje teritorije knjaževstva, koje je izmijenilo uslove i potre-

be zemlje, i želi da pred drugim, tj. završnim čitanjem projekta lično neprekidno prisustvuje radu Komisije kako bi se uradilo naročito sljedeće: 1) neke principijelne izmjene u tekstu, 2) neka umetanja u tekst i 3) neke dopune teksta. Ne treba biti stručnjak pa shvatiti da prema samoj prirodi svakog zakonika i najmanje izmjene u načelima njegovih postavki i čak jednostavna ubacivanja i dodaci dovode sastavljača u obavezu da čini značajne promjene u cijelom nizu poglavlja zakonika. Dozvoljavam sebi da naznačim ovdje samo jedan primjer koji je u vezi s jednim od značajnijih pitanja svake od tri navedene kategorije.

Najvažnija izmjena u principijelnim postavkama odnosi se na savršeno novo rješenje knjaza Nikole o tome da se strancima ne dozvoljava da imaju nepokretnu imovinu u Crnoj Gori. Ta zabrana, razumljivo je, zasnovana je na novom političkom položaju u kojem se našla Crna Gora usljed posljednjeg rata i na vrlo razumnom shvatanju proisteklom iz tog položaja. Ali, o takvom položaju čak se nije ni razmišljalo 1875. godine kada su u Cetinju održana savjetovanja o glavnim načelima budućeg kodeksa. O tome samo toliko. Njegovo visočanstvo knjaz Nikola, izražavajući želju da uvede taj novi položaj u Zakonik, dodao je da će se jedva moći održati ta zabrana ako se ona ne bude zaustavila zakonski, tako da ta isključujuća mjera postaje logična i nužna. Želeći da izrazi svoje mišljenje o tome da li je moguće naći argumente za to, njegovo visočanstvo je odgovorilo potvrdno, ukazujući na životne i svakidašnje uslove zemlje.

Najvažniji dodatak koji bi knjaz Nikola želio da vidi sjedinjen sa Zakonikom — jeste knjiga ili poseban dio objašnjenja. Iz te knjige, koja ni izdaleka nije završena, pročitao sam, kako je već rečeno, nekoliko desetina paragrafa na zasijedanjima Komisije, radi lakšeg razumijevanja teksta, i ti paragrafi su imali pun uspjeh. Zato knjaz Nikola, u saglasnosti sa članovima Komisije misli da je, premda je tekst kodeksa uopšte jasan, ipak u Zakonik neophodno dodati u vidu dopune dio s objašnjenjima, koji treba da izađe istovremeno sa kodeksom. To je, po njegovom mišljenju, tim potrebnije što su u knjizi objašnjenja vrlo popularno izložena teorijska tumačenja pojmova, koja kako je nemoguće bolje objasniti u tekstu Zakonika, predstavljaju pojašnjenja koja

on smatra osobito neophodnim u zemlji u kojoj ne postoji stručno obrazovanje sudija. Osim toga, knjaz misli da taj dio posebno Zakoniku pridaje takvu originalnost i praktičnost da će crnogorski 'Zakonik' postati obrazac za slična zakonodavna rješenja u drugim slovenskim državama. Ne želeći da negiram to toliko laskavo za moj rad mišljenje knjaza Nikole, odvažujem se da ipak priložim i svoj sopstveni pogled na ovo pitanje.

Što se tiče obrade termina, kao što sam rekao, ispostavilo se da je najcjelishodnije uputiti se u Beograd. Na žalost, put u taj grad, sa svim dokumentima koji se odnose na stvar Zakonika, bio je krajnje neugodan — zbog u ovom momentu postojećih loših odnosa između vlasti Crne Gore i Srbije. To me je prisililo da se obratim jednom mom poznaniku Srbinu, lingvisti u Londonu. Tamo sam pošao u maju i tu sam ostao samo jednu nedjelju i uspio sam za tako kratko vrijeme da završim samo neveliki dio posla, jer mi je taj lingvista mogao pomoći samo kraće vrijeme, pošto je morao da otputuje iz Londona iz nepredviđenih razloga.”

Knjaz Nikola Petrović Njegoš na dan proglašenja OIZ-a 25. marta 1888. u govoru održanom tim povodom ocjenjuje učinjeni posao, ukazujući na značaj OIZ-a u zakonodavnom i uopšte istorijskom kontinuitetu Crne Gore. U tom govoru prepoznatljivo je crnogorsko putovanje kroz vrijeme, istina na specifičan način, ka evropskim pravnim standardima, uz istovremeno ukazivanje na značaj običajnih vrijednosti ukorijenjenih u narodu za pravo, u opštem smislu riječi. Knjaz je tom prilikom saopštio:

„Crnogorci!

Bilo je vrijeme i ono je dugo i predugo, skoro punih pet vjekova trajalo, kada se je moglo s punim razlogom reći da ove mile gore naše ne trebaju regula.

Tada je za svakojega Crnogorca važila jedna sveta regula: da s puškom u ruci brani milo ognjište slobode i nezavisnosti svoje, otadžbinu svoju, Crnu Goru.

Na žrtveniku ovoga hrama, gdje je ta regula zapisana bila, u vjernoj službi domovini svojoj, vojnici časnoga krsta i slobode zlatne, naši djedovi i pradjedovi i njihovi preci, prosuli su potocima junačke krvi svoje.

Iz te dragocjene krvi njihove, iz osnova malenih prostorom, ali jakih veličinom žrtava i samopregorijevanja, nikla je današnja proširena Crna Gora, prava i u cijelom svijetu pripoznata država.

I u ovome času, kada se svi spremamo da stupimo u novi jedan odsjek našeg narodnog i državnog života, kad hoćemo da k staroj reguli crnogorskoj pridamo još neke nove uredbe i zakone, s kojima će se Crna Gora jednim zamašnim korakom unaprijed približiti uređenim državama evropskim, kad hoćemo da ustrojstvo naših građanskih odnošaja postavimo na pouzdani temelj pisanih pravila — u tome času, praštajući se s jednom stranom prošlosti naše, mene prije svega obuzima osjećanje duboke zahvalnosti prema zaslugama naših predaka, pa kako sam vazda bio jedno s vama, uvjeren sam da i sada potpuno dijelite sa mnom zajedno ista osjećanja i zato nek se ovdje na pravom mjestu čuje kao jednodušni glas srdaca naših:

Slava precima našim!

Pred nama stoje veliki i teški zadaci. Crna Gora nije više vojnički tabor nego država; Crnogorac nije samo vojnik nego i građanin.

Mi smo tek na početku svog građanskog uređenja, mi mu istom temelj polažemo.

Crnogorci!

Uvodeći u život ovaj građanski zakonik i dajući mu snagu, ja vam zapovijedam, svima i svakom, da mu se pokoravate.

Pred ovim zakonom da umukne svačija volja, a neka se čuje samo volja njegova, volja zakona. Iz njega neka se razlijeva pravda na sve one koji pravo čine, a nek se pod snagom njegovom krše i lome svi koji mu se opiru, koji krivo čine: on nek je moćna zaštita nevinosti koja je u opasnosti da postrada, a neumoljiv bič nasilju i samovolji koja od obijesti ili zlonamjerno hoće zla da čini. Od svih vlasti, a naročito od sudija, najstrože zahtijevam da su strogi i savjesni vršioци zakona i da u primjeni zakonskih određenja ne gledaju ni ko je ko, ni ko se kako zove, ni kog je roda i plemena, ni koji položaj zauzima, ni kojim se krstom krsti ili se ne krsti.

A mene, kao vladaoca vašeg, veže ovaj zakon da budem milostiv prema onima koji milosti zaslužuju, a neumoljiv prema svima prestupnicima zakona. Neka se ne usudi pristupiti k meni ni jedan koji misli da će, obilazeći zakon, naći milosti u mene ili da će naći zaštitu u mene protiv zakona. Nek je svakome od vas znano da sam ja kao vladalac najviši čuvar zakona i zakonskog reda.

U to ime, predajući vam ovaj zakon, ja se obraćam onome, od kojega dolazi 'svako davanje blago i svaki dar savršen', s toplom molitvom da Crnu Goru uzme pod svoje nebesno okrilje!"

Iz svih aktivnosti, kontakata, pisama i govora Valtazara Bogišića i knjaza Nikole I Petrovića, vezanih za rad na OIZ-u, izbija velika naučna i vladarska posvećenost struci i narodnom dobru. Praćenje kontinuiteta, prožimanja pravne i običajne prošlosti i savremenosti u Crnoj Gori onoga doba, ali i uočavanje pravnih prožimanja i uklapanja crnogorskog zakonodavstva u evropske tokove, mogli su da odrade i ugrade u OIZ samo velikani struke i poštovanja narodnog bića, kakvi su bili Bogišić i knjaz Nikola. Knjaz ponikao iz naroda, vaspitavan prvo uz narodno stvaralaštvo i u narodnoj tradiciji, a potom školovan u evropskim centrima, i Bogišić takođe školovan u tim centrima, ali uvijek okrenut narodnom biću i običajima, kao nečemu imanentnom ljudima sa južnoslovenskog prostora, učinili su da OIZ postane uzorno djelo pravne struke i izvan Crne Gore u kojoj je i za koju je nastao. Predanost kojom je Bogišić, uz zdušnu podršku knjaza i drugih crnogorskih uglednika, uradio ovaj zakon, dala je i još uvijek daje doprinos ne samo pravnoj struci, nego i drugim naučnim oblastima — prije svega proučavanju jezika i narodne tradicije i običaja.

Đorđe BOROZAN

PRINCE NIKOLA AND BOGIŠIĆ

Summary

The paper considers the commitment with which Valtazar Bogišić, being wholeheartedly supported by Prince Nikola I Petrović, made the General Property Code for the Principality of Montenegro, which gave and is still giving contribution not only to legal profession, but also to other areas of science — first of all, to the studies of language, national tradition and customs.